

OČUVANJE PISMENOSTI UMEŠTO JAČANJA MEDIJSKE PISMENOSTI?

Damir Smiljanić¹

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5791-620X>

DOI: 10.5937/cm19-55616

Sažetak: U današnjem filozofskom i naučnom diskursu o medijima sve više se pominje pojam medijske pismenosti. Pod njime se podrazumeva umeće efektivnog korišćenja novih elektronskih medija koje treba da uključuje i kritički odnos prema ovima. 'Medijska pismenost' tako postaje borbena parola jednog novog kritičkog mišljenja u humanističkim naukama. Međutim, prilikom pomnijeg ispitivanja tog pojma pokazuje se da on ima svoje slabosti: ili je tautološki koncipiran ili se pak suviše proširuje domen njegovog značenja. Autor polazi od stava da je već fenomen pismenosti dovoljno elementaran da bude ponovo predmet istraživanja u filozofiji medija i naukama o medijima jer se na njemu bazira i onaj (proširene) medijske pismenosti. Glavno polazište istinski kritičke refleksije o medijima u današnjim uslovima trebalo bi da bude razmatranje razloga krize upravo te elementarne (jezičke) pismenosti. U prilog tome autor razmatra četiri aspekta te krize – primat taktilnosti, nedostatak pažnje, opadanje nivoa jezičke kulture i neizdiferenciranost izraza – i formuliše očuvanje pismenosti u smislu poznavanja jezika i umeća individualnog izražavanja kao budući zadatak filozofije i humanističkih nauka.

Ključne reči: medijska pismenost, kriza pismenosti, taktilnost, pažnja, jezička kultura, izraz

¹ Kontakt sa autorom: dr_smiljanic@ff.uns.ac.rs

1. Medijska pismenost – o upotrebi jedne „plastične reči”

Već izvesno vreme u akademskim krugovima, što u studijskim programima, ponudi nastavnih predmeta, sadržaju kurseva, što u mnogobrojnim naučnim publikacijama, posebno onim koje se tiču pedagogije, u opticaju je termin *’medijska pismenost’*. Neretko se i izvan akademskih krugova toj reči pripisuje veliki značaj, štaviše, moglo bi se reći neka vrsta volšebnog dejstva, kao da će njome neka neprozirna stanja stvari da se razjasne, a određeni problemi od socijalnog značaja zauvek da se reše. Kao da preuzima mesijansku funkciju. Nije ona jedina reč u kontekstu upotrebe medija u današnjem društvu kojoj se pripisuje to dejstvo, što usled površnog baratanja njome može dovesti do toga da se ustali kao „plastična reč” (Uve Perksen [Uwe Pörksen]).² Vremenom se i prvobitno potentna reč može otrcati i izgubiti svoj naučno relevantni smisao. A pošto i nauka poznaje svoje mode, onda ne čudi da neke reči izvesno vreme zaokupljaju pažnju onih koji se bave naukom sve dok se ne pokaže neprimerenost ili čak ispraznost te reči. Da li će i reč *’medijska pismenost’* doživeti istu sudbinu – od niti vodilje u diskusiji o uticaju medija na društvo postati obična poštapalica kojom se samo simulira naučnost, a izbegava pronicanje složenih fenomena na polju upotrebe medija?

Šta se uopšte smatra pod medijskom pismenošću? Preuzeću definiciju iz jedne publikacije:

Pod medijskom pismenošću podrazumevamo okvir za pristupanje, analizu, procenu i kreiranje medijskih poruka u različitim formama – počevši od štampe, preko videa, do interneta. Medijska pismenost gradi razumevanje o ulozi medija u društvu, kao i suštinske veštine istraživanja i samoizražavanja građana u demokratiji. (Thoman, Jolls, 2003: 21)³

Ono što ovde upada u oči jeste da je medijska pismenost određena u širem smislu. Prema takvom shvatanju medijska pismenost pokriva široko polje promišljanja socijalne funkcije medija i njihove uloge u očuvanju demokratskog poretka. U užem smislu medijska pismenost je sposobnost korisnika određenih (uglavnom tehničkih) medija da se svrsishodno služe njima pri rešavanju odre-

² Pod *plastičnom rečju* (nem. *Plastikwort*) ovaj nemački lingvista smatra onu reč što se često koristi u svakodnevnoj i reklamno-propagandnoj komunikaciji, ali ne sa baš jasnim značenjem kao u stručnom kontekstu. Upor. o tom konceptu Pörksen, 1988; na primeru reči *’komunikacija’* upor. Кремер, 2020, posebno: 36.

³ Prevedeni citat preuzet iz Kecman, 2023: 32.

đenih zadataka i da umešno upravljaju njihovim funkcijama. Primera radi, u tom užem smislu onaj korisnik kompjutera je „medijski pismen” koji zna kako se izvode određeni softverski programi (recimo koriste alati i funkcije u okviru programa obrade tekstova kao što je *Word*), kako se kreiraju i razmenjuju poruke i slično. S obzirom da komunikacioni mediji poput „pametnih telefona” postaju vrlo rano dostupni i najmlađim generacijama, pretpostavlja se da bi jedan od glavnih zadataka školskih ustanova – a time i metarefleksije celog procesa na nivou pedagogije – trebalo da bude što ranije osposobljavanje učenika i učenica za primerenu upotrebu medija u skladu sa uzrastom, čime bi se sprečilo proizvoljno, nesistematsko i nemetodično baratanje medijima, a isto tako predupredila njihova zloupotreba kojom bi se narušila socijalizacija učenika i učenica. Otuda ne čudi da se koncept medijske pismenosti posebno promišlja u kontekstu *pedagogije* i sličnih primenjenih nauka.

Medijska pismenost treba da nam olakša orijentaciju u digitalnom svetu prepunom raznoraznih podataka. Neki od zagovornika koncepta medijske pismenosti uzdaju se doslovno u *automatizam*⁴ obrade podataka što upravo putem ispravnog baratanja medijima treba da se ustali u svesti korisnika medija.

U svakodnevnom životu – kao kad ulazimo u supermarket – u svojoj svesti uključujemo *automatski program* [kurziv koristio D. S.] koji nam govori šta treba da tražimo a da ne obraćamo pažnju na druge stvari. Automatska obrada informacija upravlja najvećim delom našeg korišćenja medija, ali svakako ne celokupnim. Automatska obrada nam omogućava da se upoznamo s velikim brojem medijskih poruka a da na to ne gubimo mnogo vremena; tako imamo osećaj da ih filtriramo jer im ne posvećujemo svesnu pažnju. (Poter, 2011: 29)

Odatle jasno sledi šta je primarni zadatak medijske pismenosti:

Stoga je neophodno da povremeno preispitamo šifre programirane u našoj svesti. U tome je veliki značaj medijske pismenosti. (Poter, 2011: 31)

Kao što se vidi i po odabiru terminologije, u pojašnjavanju koncepta medijske pismenosti koriste se izrazi iz informatike. Međutim, upravo to može da iritira. Izraz 'programirati' ima pomalo manipulativni prizvuk – nešto što se programira u izvesnom smislu je determinisamo odlukom programera. S druge strane, programi su nešto što se sledi, a ne nešto što se preispituje. Ako program

⁴ „Automatizam je situacija u kojoj naša svest dela bez naših svesnih napora.“ (Poter, 2011: 29)

ne funkcioniše, onda sistem staje. Takođe i analogija sa supermarketom⁵ u kojem konzumenti biraju životne namirnice i ostale proizvode što onda zah-teva sposobnost selektovanja zdravog od nezdravog, korisnog od beskorisnog, jeftinog od skupog itd. može da ima negativne konotacije. Korisnik medijskih poruka trebalo bi da bude nešto više od razmaženog konzumenta razvijenih društva koji ima luksuz da po svom ukusu (ili dubini džepa) bira što bolje robne artikle. Iz tog razloga više neutralni pojam izbora dopunjuje se perspektivom procenjivanja (dakle, da se u obzir uzme i vrednost onoga što se posreduje medijem). Otuda se ne tako retko kao ključan za ispravno baratanje medijima pokazuje „proces preispitivanja”, tako da pojam medijske pismenosti dobija i jaku *evaluativnu* crtu.

Medijska pismenost podrazumeva nekomforan odnos prema medijskoj poruci, kritičku autonomiju i polaznu distancu. [...] Medijska pismenost za cilj ima pravilno rasuđivanje o medijima i odgovorno kreiranje poruke, umesto povlačenja pred medijskim porukama i odluke o prekidanju veze sa pošiljaocem poruke. (Kecman, 2023: 32)

Tako se pojam medijske pismenosti vidi u uskoj vezi sa *kritičkim mišljenjem*.⁶ Pretpostavlja se da ona(j) ko je medijski pismen(a) ujedno ume kritički da prosuđuje o medijima što ih koristi. Time sam pojam medijske pismenosti dobija kritički prizvuk, a izgleda da se želi pokazati da prihvatanje pojma nije puko sleđenje neke intelektualne mode i povinovanje novim trendovima na tržištu. Sama upotreba tog pojma treba da ima socijalno kritički smisao, a ne da se njime naprosto afirmiše momentalno stanje u društvu kao neki nepopravljivi *status quo*. No koliko god na taj način progresivno i kritički osmišljen, čini mi se da je pojam medijske pismenosti proširen izvan domena njegove prvobitne intencije, naime, da je u stvari samo reč o jednom vidu *pismenosti*. Kada za nekoga kažemo da je pismen, time želimo reći da ta osoba poseduje elementarne kompetencije poznavanja jednog jezičkog koda i načina kako se elementarne jedinice tog jezika označavaju pismenim putem i na taj način čini mogućim kreiranje i prepoznavanje kombinacije pojedinačnih znakova (glasova, slova, fonema,

⁵ „Naša kultura je jedan veliki supermarket medijskih poruka.“ (Poter, 2011: 28)

⁶ Jednu od najširih definicija medijske pismenosti daje komunikolog Art Silverblat [Art Silverblatt], objedinjujući u njoj sedam momenata: (1) veština kritičkog mišljenja, (2) razumevanje masovne komunikacije, (3) svest o individualnom i socijalnom uticaju medija, (4) strategija analize i dešifrovanja medijskih poruka, (5) prepoznavanje kulturnog konteksta medijskih prezentacija, (6) svest o pozitivnim stranama medija i (7) odgovornost prilikom kreiranja medijskih poruka. (Упор. Рељић, 2018: 232–233).

grafema itd.) zahvaljujući kojoj je moguće proizvoditi gotovo beskonačan broj rečenica i drugih sintaksičkih jedinica na dotičnom jeziku. Pismenost u tom smislu ne implicira nužno spremnost kritičkog promišljanja sadržaja onoga što je napisano ili što se pročita, već se tiče mogućnosti elementarne komunikacije na nekom jeziku.⁷ Osnovni oblik pismenosti jeste onaj što se stiče u školskim klupama, kada učenici i učenice prvo nauče da čitaju i pišu. U tu vrstu pismenosti ne ubraja se i sticanje viših kompetencija kao što je razumevanje smisla nekog teksta (npr. neke pesme) jer je to nešto što pretpostavlja izvesnu uvežbanost u čitanju nekog štiva i pristup koji zahteva sticanje dodatnog znanja što je onda zadatak kasnijih vremenskih faza i formi školskog obrazovanja. Na isti način osoba koja je medijski pismena ume da se služi nekim medijskim pismom kao semiotičkim sistemom, bilo da se radi o alfabetskom ili slikovnom pismu na kojem se bazira komunikacija nekog određenog medija, kao što je npr. smartfon. Ali rekao bih da je ključan binarni shematizam *pismen/nepismen*: pomalo tautološki može se reći da je pismena ona osoba koja nije nepismena, dakle koja elementarno poznaje kod na kojem počiva određen semiotički sistem. Analfabeta ne može kritički da prosuđuje sadržaj nekog teksta pošto uopšte ne ume ni da ga pročita. U tom smislu je pismenost *preduslov* za sve složenije operacije kakva je između ostalog ona razumevanja ili kritičkog rasuđivanja. Ukoliko neko insistira na kritičkom mišljenju kao sastavnom (možda čak i glavnom!) delu medijske pismenosti, onda bi trebalo koristiti drugu oznaku za takvu kompetenciju – pre bi trebalo govoriti o *medijskom rasuđivanju* ili – gotovo kantovski formulisano – o *medijskoj moći suđenja*. Možda bi ovde trebalo jasnije diferencirati između pojmova kojima se označavaju različiti stupnjevi upoznatosti i izvežbanosti korišćenja određenog (medijskog) koda. U svakom slučaju, medijsko rasuđivanje pretpostavlja (elementarnu) medijsku pismenost, ali od medijske pismenosti se previše traži ako treba da bude odmah i medijsko rasuđivanje.

Međutim, šta je ono iritantno na tom pojmu iz filozofske perspektive? Pre svega dve stvari: svojevrsna redundantnost izraza i previđanje značaja pisma. 'Medijska pismenost' je svojevrsni pleonazam – pismenost je već *eo ipso* medijski koncipirana. Ona sama po sebi znači vladanje veštinom pisanja, dakle jednim – može se onda reći: elementarnim – medijem. S druge strane, previđa se značaj ovladavanja tehnikom pisanja za obrazovanje individue ili se on ne-

⁷ Svakako – kako bih mogao nekoga ili nešto da kritikujem, moram kao prvo umeti uopšte da se smisleno jezički artikulišem.

dovoljno ne razmatra, ako se već uviđa njegov značaj. Razlog tome je jednostavan – sama pismenost se danas nalazi u krizi! A ako je ugrožena elementarna pismenost, onda svaki koncept sprovođenja medijske kompetencije dospeva u drugi plan, ako sam nije deo svojevrzne kulturno političke taktike da se upravo zamaskira gubitak ili makar slabljenje elementarne pismenosti. O ovoj temi se ne priča toliko u okviru terminološkog *boom*-a što je kumovao uspehu pojma medijske pismenosti, iako ona komplementarno prati pohod novih digitalnih tehnologija i ne može da se previdi kao naličje naizgled pozitivnog procesa sticanja medijskih i ostalih kompetencija i veština. Ukoliko danas neko želi da važi za „medijski pismenu” osobu, prvo bi trebalo ustanoviti da li je on(a) dovoljno pismen(a) u elementarnom smislu, dakle da li ume da čita i izražava se običnim pismom. Bez te elementarne pismenosti nema nikakve druge („medijske“) pismenosti – to je glavna teza ovog priloga.

2. Kriza pismenosti u digitalnom dobu

U okviru filozofije medija često se ukazuje na značaj *pisma* za razvoj kulture. Posebno su se u tradiciji tzv. *Kanadske škole* (dakle u delima teoretičara medija kao što su Maršal Mekluan [Marshall McLuhan], Erik A. Hevlok [Eric A. Havelock], Volter Dž. Ong [Walter J. Ong], Džek Gudi [Jack Goody] i dr.) promišljale posledice nastanka i razvoja pisma za društvo u celini, posebno u vezi sa promenama što ih je onda u novom veku štampa donela sa sobom. Posebno Mekluan prednjači sa svojim provokativnim tezama, neobičnim analogijama i efektnim metaforama. Pismo je značilo etabliranje novog načina opažanja stvarnosti, izdvajanje čula vida u odnosu na druga čula, trijumf linearnog mišljenja i geometrijskog poimanja prostora. Međutim, sa prelazom iz „Gutenbergove” u „Markonijevu galaksiju”, kako to po običaju metaforički izražava kanadski teoretičar medija, kultura pisma dospeva u svojevrсну krizu: novi (elektronski) mediji restrukturiraju perceptivne, kognitivne i delatne navike ljudi, tako da se menja čitava kulturna matrica jednog društva. S druge strane, Mekluan napominje da je istorija medija kontinuirani proces dopune, asimilacije i nadgradnje starog medija novim – tako je npr. govor ušao u sastav pisma, pismo u sastav tipografije, fotografija u sastav filma, a film u sastav televizije itd. Dakle, ne radi se o međusobnom potiskivanju medija, nego pre o njihovoj metamorfozi i daljoj evoluciji. Ali menja se karakter medijske kompetencije – pismenost se

razlikuje u tipografskom i u digitalnom društvu. I to je ono što je ovde od interesa: kakav je karakter pismenosti u digitalnom dobu?

Sticanje osnovnih jezičkih kompetencija, čitanja i pisanja, i dalje je osnov svakog obrazovanja i *conditio sine qua non* individualnog duhovnog razvoja – ništa se po tom pitanju nije promenilo niti će se menjati u bliskoj budućnosti. Ali pisanje i čitanje više nisu glavne kulturne tehnike u današnjem društvu, barem ne uzete za sebe. One se više ne kultivšu, dešavaju se uzgred ili pak ulaze u sastav drugih tehnika nametnutih upotrebom drugih medija, pre svega kompjutera i „pametnog telefona”⁸. Upravo pod uticajem upotrebe novih medija menja se način kako njihovi korisnici čitaju ili pišu poruke i ostale suvisle sadržaje. Pokušaću ukratko da prikažem te promene s tim što ovaj predlog tumačenja transformacije pismenosti u digitalnom dobu nema pretenziju da bude potpun niti ovde mogu biti razvijene sve sistematske implikacije ovde skiciranih uvida.⁹ Biće reč o sledećim transformacijama kulture u okviru kojih se menja i obrazac pismenosti: (1) primat taktilnosti, (2) nedostatak pažnje, (3) opadanje nivoa jezičke kulture i (4) neizdiferenciranost izraza.

2.1. Primat taktilnosti

Upotreba medija dešava se u uskoj interakciji s *čulima*. Nekada preovlađuje jedan čulni kanal, nekada pak dva ili više kanala, a moguća je sinteza svih čula kojom se onda obogaćuje doživljaj određenog medijskog sadržaja. Na to su ukazivali teoretičari medija poput Mekluana. Poznata je njegova klasifikacija medija prema stepenu angažovanosti čula: mediji preko kojih je intenzivno aktivirano samo jedno čulo on naziva „vrućim”, a one što zahtevaju involviranost većeg broja čula „hladnim”. Različiti tipovi medija različito deluju u okviru društva. Tako Mekluan ilustruje razlike između različitih vrsta pisama na sledeći način:

Hladno opštilo [tj. medij – D. S.] poput jeroglifskih ili ideogramskih znakova sasvim drukčije deluje od vrućeg i eksplozivnog opštila fonetskog pisma. Dovedeno do jednog visokog stupnja apstraktne likovne snage, pismo je postalo tipografija. [...] Zagrevanje opštila pisma do stupnja ponovljivog tiska dovelo je do nacionalizma i verskih ratova šesnaestog veka. Teška i glomazna

⁸ Tzv. *smartfon* je u stvari hibridni medij, spoj mobilnog telefona i kompjutera.

⁹ Ovde bi od koristi bilo potkrepljivanje prezentovanih teza rezultatima empirijskih istraživanja, kako se ne bi radilo samo o mekluanovskim intuicijama i neproverljivim spekulacijama. Ono ovde mora biti izostavljeno, pošto je moja namera fundamentalno filozofska, dakle da se ukaže na neke principijelne stvari u vezi s krizom pismenosti.

opštila, kao što je kamen, predstavljaju vremenske spone. Kada se upotrebe za pisanje, ona su odista veoma hladna i služe spajanju vekova; dok hartija predstavlja vruće opštilo namenjeno horizontalnom spajanju prostora, kako u carstvu politike tako i u carstvu razonode. (Makluan, 1971: 58/59)

Kad su u pitanju elektronski mediji, televizija je hladan medij zato što usled specifičnog ustrojstva svoje slike od gledaoca zahteva da je s visokim stepenom pažnje sâm dopunjava:

Tajna taktilne moći televizije je u tome što je video slika niskog intenziteta ili definisanosti i na taj način, za razliku od fotografije ili filma, ne pruža detaljne informacije o posebnim objektima već umesto toga uključuje aktivno učešće gledaoca. [...] Tako svaki gledalac nesvesno biva slikar pointilista kao što je Sera (Seurat), crtajući nove oblike i slike dok ikonoskop preplavljuje čitavo njegovo telo. (Mekluan, 2012: 33)

Prema njegovom mišljenju u tzv. „Markonijevoj galaksiji” što sledi iza one „Gutenbergove”, taktilnost dobija preimućstvo u odnosu na vizuelnost. To svakako može da se razume i tako da elektronski mediji, kako bi se pomoću njih izvodile semantički suvisle operacije, zahtevaju upotrebu *tastature* putem dodira prstiju. Dodirivanje tastera postaje glavni način aktiviranja smisla. O tome je pisao i Vilem Fluser [Vilém Flusser], nabrajajući redom sve kulturne relevantne gestove zahvaljujući kojima je čovek postao kreator svetova umesto pukog ogledala sveta:

Prvi gest što čoveka oslobađa od sveta života jeste radnja. Drugi je imaginativno posmatranje. Treći pojmovno objašnjenje. A četvrti gest što čoveka oslobađa od sveta života jeste komputirajući dodir. Čovek postaje subjekt sveta zahvaljujući ruci, on postaje pregledač (nadzirač) sveta zahvaljujući oku, postaje vladar sveta zahvaljujući prstu i davalac smisla svetu zahvaljujući vrhovima prstiju. Savremena revolucija kulture može da se posmatra kao prenošenje egzistencije na vrhove prstiju. Rad (ruka), ideologija (oko) i pričanje (prsti) bivaju potčinjeni programirajućem komputovanju (vrhovi prstiju).¹⁰ (Flusser, 2018: 31/32)

Na taj način dodir čini mogućim da svetu damo i smisao, a ne samo da ga menjamo, posmatramo i objašnjavamo.

¹⁰ Citat s nemačkog preveo D. S.

U prilog tezi o primatu taktilnosti u današnjem digitalnom dobu govori i ustrojstvo medija kojima se subjekti svakodnevno služe jer oni obično sadrže tipke ili tastere čijim aktiviranjem se primaju, šalju ili preusmeravaju određeni sadržaji ili poruke. Makar u minimalnom smislu medijska pismenost pretpostavlja umešno baratanje takvim načinom kreiranja sadržaja, odn. poruka. Priпадnicima starijih generacija – posebno onim koji ne prate najnovije medijske trendove – možda je potrebno više vremena da izvrše ove radnje, ali poenta leži u stalnom praktikovanju jer jedino se tako mogu usavršiti određene medijske tehnike. Za razliku od njih mlađe generacije su se brzo navikle na novi način rukovanja medijima, a to se svakako može potkrepiti eksperimentalno psihološkim i pedagoškim istraživanjima. No da li je brzina korišćenja tastature prilikom čitanja i pisanja od koristi za proces obrazovanja pitanje je što ga svakako valja postaviti u kontekstu diskusije o onome šta podrazumeva medijska pismenost. Verovatno je ovde od većeg značaja *kvalitet* onoga što se sastavlja (u slučaju pisanja) ili razume (u slučaju čitanja), smislenost napisanog i dubina razumevanja pročitnog sadržaja. Sigurno je brzo procesuiranje poruke od važnosti, posebno u nekim delikatnim situacijama, ali ključno je *da li i šta* se u stvari prenosi putem određenog medija.

2.2. Nedostatak pažnje

Već kao obeležje percepcije modernog čoveka Valter Benjamin [Walter Benjamin] je u svom čuvenom članku o umetničkom delu iz 1935. godine istakao nedostatak koncentracije, ono što je nazvao *rasejanošću* ili *rastresenošću* (nem. *Zerstreuung*). Takav modus opažanja može se dobro ilustrovati na primeru filmske recepcije: upravo pojava medija kao što je film pokazuje da je došlo do epohalne promene u načinu kako se opažaju (ili bolje reći: ne opažaju) sadržaji: površno, bez udublјivanja u smisao, hektično, preletajući pogledom preko objekata posmatranja. Ali nemački teoretičar medija u tome ne vidi nedostatak, nego – naprotiv – upravo specifični karakter percepcije modernog čoveka, jer on se upravo na taj način navikava na upotrebu novih medija poput fotografije i filma. Zanimljivo, on kaže da se to dešava taktilno (!), anticipirajući tako Melkuanovo i Fluserovo tumačenje medijske kulture:

Taktilna recepcija ne odvija se toliko putem pažnje koliko putem navike.
[...] *Zadaci koji se u prevratnim razdoblјima istorije postavljaju čovekovom*

opazajnom aparatu ne daju se čak ni rešiti putem proste optike, dakle kontemplacijom. Pod vođstvom taktilne recepcije, oni su postepeno nadvladavani navikom.

I onaj ko je rastresen, može da se navikne. Još više: ovladavanje izvesnim zadacima u rastresenosti moglo bi dokazati samo da se njihovo rešavanje pretvorilo u naviku. [...] *Recepcija u stanju rastresenosti, koja postaje sve izrazitija na svim područjima umetnosti i simptom je dubokosežnih promena apercpcije, nalazi u filmu svoj pravi instrument za vežbanje.* Film sa svojim šok-dejstvom izlazi u susret toj formi recepcije. (Benjamin, 2011: 282)

Dakle, novi medij obično zahteva i određen način percepcije koji se razlikuje u odnosu na onaj što je bio dominantan u predašnjoj fazi istorije medija. I to je u izvesnom smislu jedna koncepcija medijske pismenosti, ali ona za razliku od današnjih pedagoških, u okviru kojih se polazi od mogućnosti *svesnog* učenja načina kako se koristiti medijima, ukazuje na važnost *nesvesnog* navikavanja na nove obrasce opažanja i ponašanja.¹¹

Očigledno medijska pismenost u punom kapacitetu, dakle kao u određenoj (pedagoškoj) praksi naučena upotreba nekog medija ili kompetencija razumevanja njime prikazanih sadržaja pretpostavlja izvestan period kulturne adaptacije pre nego što baratanje tim medijem uopšte može biti prepoznato kao pedagoški relevantan faktor u načinu kako čovek preko tog medija obogaćuje svoje opažanje stvarnosti, u mekluanovskom maniru „produžava” svoja čula i ostale organe saznanja. Na primeru filma to znači da je posle početne skepse prema tom mediju što je od strane kulturne elite smatran običnom vašarskom atrakcijom bez ikakvih estetskih kvaliteta postao respektabilan medij kako prikazivanja materijalne i istorijske stvarnosti, narativnih scenarija i ideja, tako i sagledanja ljudski relevantnih problema, konflikata i situacija iz jednog posebnog ugla. Filmski „pismen” gledalac ume da razgraniči stvarnost od fikcije (npr. da ne pobegne pred prizorom na platnu kao gledaoci tokom prve filmske projekcije braće Limijer [Lumière]), da prepozna estetski kvalitet slike, montaže, fabule i drugih tehničkih elemenata, kao i da diskusijom određenih filmova ukaže na nekad, sad i ubuduće postojeće individualne i socijalne probleme što se mogu ilustrovati i kroz ovaj medij. Kao što pokazuje primer filma, posle određenog vremenskog perioda rasejani modus percepcije se stabilizuje i ustaljuju se forme

¹¹ Upor. o „otkriću optičko nesvesnog” zahvaljujući filmskoj kameri Benjamin, 2011: 276–277.

svojestvene mediju kroz koje se posmatra i oblikuje stvarnost, a kao što su one bile nadgradnja recepcije prethodnog medija, naime fotografije, isto tako i kroz filmski medij razvijan oblik percepcije čeka na svoje „proširenje” i „dopunu” drugim medijima.

I današnja medijska pismenost zahteva prevazilaženje određenog vida „rasejanosti” ili „rastresenosti”. Taj problematični modus percepcije što ga valja pretočiti u valjanje perceptivne forme ima dva vida – jedan više neutralno izraženi (pošto se radi o jednoj tehničkoj prepriči), a drugi negativno konotirani (jer se njime ukazuje na jedan patološki momenat u ustrojstvu perceptivno-kognitivnog aparata jedne individue). Pod izrazom *multitasking* poima se sposobnost gotovo istovremenog obavljanja određenih paralelnih radnji npr. putem koordinisanih pokreta prstiju po nekoj tastaturi. Neko može u istom trenutku da gleda televizor, sluša muziku preko slušalica i dodirrom aktivira polja na *touch screen*-u, a da ipak ima jedinstven doživljaj smisla sadržaja što ih recipira na taj način (i da razume smisao filma, razazna muzički relevantne detalje tokom slušanja muzike ili pak ume u isto vreme da nekom poznaniku otkuca poruku). *Multitasking* takođe može da se odnosi na korišćenje jednog te istog uređaja, recimo kada se na jednom te istom računaru istovremeno koristi više programa, što je specifičnost delatnosti procesora tog kompjutera. Korisnik ili korisnica ume onda da se snađe sa otvorenim prozorima i zadržava pregled situacija dok obavlja potrebnu operaciju. Problem s kojim se on(a) suočava jeste da je lako moguće izgubiti pregled ili da je za prelaz s jednog „zadatka” (engl. *task*) na drugi potrebno više vremena ili pak da preči neka vrsta „praznog hoda” ili šta god drugo – zahtev za ekonomičnošću ovde može da se nametne, pa su onda potrebne odgovarajuće strategije za efikasan utrošak vremena ili druga umeća efektivne „redukcije kompleksnosti”, kako bi to rekli predstavnici teorije sistema.

Drugi vid „medijske rasejanosti” daleko je problematičniji. Već izvesno vreme on se u medicinskom kontekstu razmatra kao *hiperkinetički poremećaj*¹² (engl. *Attention Deficit Hyperactivity Disorder*, skraćeno: ADHD). Iako u skraćenom prevodu engleskog termina ta značenjska dimenzija ostaje skrivena, ono glavno kod ove vrste poremećaja jeste nedostatak pažnje, nesposobnost ili – blaže rečeno – slabo izgrađena sposobnost bolesnika da održi fokus pažnje na jednom ili više (povezanih) zadataka. Pažnja ovakvog bolesnika luta od jednog

¹² Potpunije bi bilo reći: *poremećaj deficita pažnje i hiperaktivnosti*. Ili kraće: *nepažljivo-hiperkinetički ili rasejano-hiperkinetički poremećaj*.

predmeta do drugog, previđaju se detalji tokom njihovog opažanja, nedostaje fokus na jednom segmentu ili čitavom zadatku (ili baš suprotno: fokus je izrazito izražen, ali samo kod onih aktivnosti koje se subjektu čine zanimljivim), započeti poslovi često ne budu završeni, takođe se zaboravljaju informacije itd. Uz to ide preterana motorička aktivnost, nemir, rasprisanost, intenzivno gestikulisanje, impulzivnost prilikom donošenja odluka i sl.¹³ Jedna klasa simptoma ide uporedo s drugom, a nekad je jedna klasa izraženija od drugih, pa tako postoje više nepažljivi i više hiperaktivni tip (ipak najviše dominira „mešoviti” tip). No ovde nas ne zanima složeni psihofizički profil osoba koje pate od ovog poremećaja, nego da li u ponašanju današnjeg „prosečnog” korisnika medija mogu da se prepoznaju crte ADHD-a. Očigledno postoje paralele u ponašanju, a čini se da česta upotreba medija poput „pametnog telefona” navikava njegovog korisnika na nefokusiranost pažnje i hiperaktivno ponašanje. Sve više smo svedoci toga kako ne samo pripadnici mlađih generacija imaju problema da isprate partnera tokom razgovora ili iščitaju (a kamoli razumeju) neki tekst – ono što pak, s druge strane, upada u oči jeste prilična spretnost u koordinaciji pokreta rukama, odn. prstima prilikom rukovanja uređajem (što su stariji korisnici ili pak što manje koriste ove uređaje trebaće im više vremena da npr. otkucaju neku poruku). Makar hiperaktivnost ovde može imati pozitivan efekat.

Filozofski sagledano, problem leži u „dubini” recepcije, a ne u njenoj brzini. Na primeru čitanja i učenja to znači sledeće:

Misli čitalaca obično lutaju 20 do 40 posto vremena u toku kojeg su zaokupljeni tekstem. Što za učenika [učenike? – D. S.] znači, nimalo čudno, da će slabije razumevati gradivo što im misli više lutaju.

Čak i kad nam misli ne lutaju, ako tekst postane besmislen – na primer *Moramo da zaradimo malo cirkusa za pare*, umesto *Moramo da zaradimo malo para za cirkus* – u 30 posto slučajeva čitaoci će nastaviti još veoma dugo da čitaju (u proseku još sedamnaest reči) pre nego što shvate pročitano.

Dok čitamo knjigu, blog ili bilo kakav narativ, naš um formira mentalni model koji nam omogućava da pojмимо smisao tog štiva i povezuje ga sa sferom istih modela koje već posedujemo u vezi s istom temom. Ta rastuća mreža razumevanja jeste srž učenja. Što nam više misli lutaju dok pletemo

¹³ U jednom više popularnom prikazu ove tematike, mađarsko-kanadski lekar Gabor Mate glavne simptome ovog psihičkog oboljenja sažima na sledeći način: „Poremećaj pažnje definišu tri glavne karakteristike, od kojih su već dve dovoljne za dijagnozu: slaba pažnja, nedovoljna kontrola impulsa i hiperaktivnost.” (Mate, 2021: 25)

tu mrežu i što nam pre pažnja popusti pošto smo počeli da čitamo, to će biti više rupa u njoj.

[...] Deluje da je zasipanje tekstovima, snimcima, slikama i raznovrsnim porukama koje dobijamo preko Interneta neprijatelj potpunijeg razumevanja poteklog iz ... ,dubinskog čitanja'. Takvo čitanje zahteva održavanje koncentracije i udublјivanje u temu, nasuprot skakanju s jedne zamisli na drugu, u jurnjavi za nepovezanim i nepouzdanim činjenicama. (Goleman, 2016: 24)

Ovo nas već priprema za razmatranje sledećeg koraka koji je vrlo važan u sagledavanju promena u opažanju što ih upotreba medija danas povlači za sobom, a on je povezan s poznavanjem (maternjeg) jezika kao osnovom medijske pismenosti.

2.3. Opadanje nivoa jezičke kulture

Kriza pismenosti u današnjem multimedijalnom dobu usko je povezana s degradacijom opšte jezičke kulture, štaviše, ona prva i jeste posledica ove druge. Iako se na tu krizu već ukazuje i u pedagoškom kontekstu (npr. sve manje izražene čitalačke navike kod današnjih mlađih generacija), čini se da još uvek nisu dovoljno duboko istraženi njeni razlozi. Najlakše je ukazati na pojavu novih medija kojima se barata pre svega taktilno (putem dodira na tastaturu ili ekran); ali s obzirom na to da i programi kojima se ovi služe počivaju na jezičkim kodovima i značenjima, odnosno služe komunikaciji između više korisnika, potrebno je dublje proniknuti u srž problema – a to je upravo opadanje nivoa jezičke kulture. Filozofija medija ovde može imati od koristi i od istorijske perspektive. Iz nje se nazire svojevrsna *platonistička kontrarevolucija*: jačanje govornog jezika spram pisanog. Već su teoretičari Kanadske škole ukazali na tendenciju jačanja uloge pisanog jezika posle izuma štampe; ali čini se da na kraju „Gutenbergove galaksije”, podstaknuto pojavom akustičnih medija poput fonografa, telefona i radija, ponovo jača uloga usmene komunikacije i izgovorenog jezika.¹⁴ Nizozemski lingvista Jōp van der Horst [Joop van der Horst] u tome vidi zaokret od

¹⁴ Jedan od novijih zagovornika primata govornog jezika bio je manje poznati nizozemski učenjak Tako Rōrda [Taco Roorda], koji se posebno bavio gramatikom izvanevropskih jezika poput arapskog i javanskog. U jednom svom predavanju iz 1855. godine pod naslovom „O razlici između govornog i pisanog jezika” on se zalagao za izbacivanje svega onoga što je bilo karakteristika „mrtvih” jezika iz upotrebnog jezika i smatrao da govor treba da bude model za pisanje, a ne obratno. Time je oduševio svoje istomišljenike, ali isto tako naišao na otpor oficijelnih akademskih proučavalaca jezika – ono što je za one prve delovalo „revolucionarno”, za druge je bila puka „jeres”. No čini se da je ovaj nizozemski učenjak time anticipirao prevrednovanje izgovorenog jezika što će svakako da se desi u okviru „Markonijeve galaksije” (mogli bi reći i „Edisonove galaksije”, pošto će upravo pojava fonografa i gramofona mar-

renesansne jezičke kulture u kojoj je dominirao pisani jezik k novoj paradigmi izgovorenog jezika s kojom su ustaljeni drugačiji pristupi učenju stranih jezika. To se vidi i na sve manjem korišćenju latinskog jezika u školskoj nastavi:

Sad možemo razumjeti zašto je latinski kao predmet jedva mogao preživjeti u novom kontekstu. Dok je pisani oblik jezika imao glavnu ulogu, latinski je još mogao biti prisutan. Didaktički pristup nije bio puno drukčiji od onog u poučavanju modernih jezika. Ali čim su govor i slušanje došli na prvo mjesto, a da ne spominjemo intenzivne tečajeve metodom „uranjanja” u jezik koji se uči, latinski se, kao „mrtvi jezik”, morao povući. (van der Horst, 2016: 158)

Gubitak monopola što ga je od renesanse imao pisani jezik vidi se i na sve većem uprošćivanju i zapuštanju *pravopisa*. Indicije simplifikacije pravopisa između 1860. i 2000. godine mogu jasno da se prepoznaju i danas:

Rečenice postaju kraće. Upotrebljava se sve manje surečenica i pasivnih konstrukcija, sažimanja su umjerenija i dopunjuje se inventar veznika zavisno složenih rečenica. Usto, ništa manje važno: mijenja se izbor riječi. Riječi koje se ne rabe u govoru ubuduće se sve više izbjegavaju u pismu. (van der Horst, 2016: 170)

Taj trend približavanja pisanog jezika onom govornom sve je izraženiji u poslednjih nekoliko decenija. Uprošćivanje može da se ilustruje i na sve češćoj upotrebi skraćenica u pisanom jeziku, s tim što se ta tendencija može istorijski povezati s pojavom takvih medija kao što je telegraf, pa bi moglo biti govora o *telegrafskom* stilu pisanja. Ovaj dominira u današnjoj komunikaciji mobilnim telefonima ili preko interneta, s tim što se skraćenice ne moraju koristiti u svojoj normiranoj formi (recimo s tačkama ili se zanemaruje forma pisanja velikim slovima i sl.).

O dubinskoj promeni odnosa prema jeziku svedoči i sâm način pisanja. Pisanje rukom je takoreći „izašlo iz mode” – iako deluje da je to relikat iz pred-gutenbergovskog doba, pisanje rukom se dugo održalo i u kasnijim vremenima. Međutim, ako se u obzir uzmu novije tendencije, može se reći da je korišćenje tekstualnog editora zadalo poslednji udarac ovoj kulturnoj tehnici. Ovo se može povezati sa onim što je rečeno o prelazu na taktilni modus percepcije i gubitak

kirati prekretnicu unutar novije istorije medija). Upor. o Rôrdinoj „revolucionarnoj” teoriji: van der Horst, 2016: 148–150.

fokusa pažnje. Jer pokazuje se da je implementiranje programa za autokorekturu u okviru softvera za elektronsko pisanje poput *Word*-a dodatno doprinelo da se današnji korisnik kompjutera ne brine toliko o karakteru onoga što otkuca preko tastature svoga PC-a. Sada program radi za njega: automatski ispravlja slovne i ostale greške ili podvlači manjkave tj. sumnjive reči ili delove rečenice. Tasteri se sve brže aktiviraju, a pažnja na otkucano još više gubi. Posledica toga je gubitak osetljivosti za greške. Dok je onaj ko je pisao rukom mogao regulacijom tempa pisanja da izbegne greške, pa čak i onaj ko je kucao tekst na pisaćoj mašini imao veću kontrolu nad potencijalnim greškama, današnji korisnik medija se prilično opustio, oslanjajući se na mogućnost (samo)korekture u okviru programa za obradu tekstova obično implementiranih u uređajima, te polako gubi prefinjen osećaj za prepoznavanje grešaka.¹⁵ Ono što je loše u svemu tome jeste da se na taj način gubi i jezički senzibilitet, štaviše, trud oko forme napisanog (otkucanog). To nas već navodi na poslednju tačku ovde skicirane krize pismenosti: na zakržljalog ekspresivnih potencijala jezičke komunikacije.

2.4. Nedovoljna diferenciranost izraza

Analiza jezika pored njegovog semantičkog i pragmatičkog aspekta takođe obuhvata i ekspresivni momenat: jezikom se ne kazuje samo nešto smisleno o nečemu u određenom kontekstu, nego se njime takođe izražavaju emocije, lične preference i vrednosni stavovi. Dakle, kao što postoji ekspresivna strana jezičke komunikacije, tako je i prilikom upotrebe određenih medija moguće izraziti određena afektivna stanja, raspoloženja i emotivno obojene stavove. Istina, repertoar znakova kojima se ova stanja izražavaju prilično je shematizovan i uprošćen jer je teško grafički uhvatiti sve nijanse složenog ljudskog izraza. Alternativa može biti upotreba tzv. GIF-ova ili drugih fotografskih ili filmskih prikaza neke određene facijalne ili telesne ekspresije. Ali koju svrhu ima upotreba ekspresivnih znakova ili slika? Ona može da upotpuni komunikaciju, recimo između dva (ili više) korisnika mobilnih telefona, da nadomesti opise intendiranih stanja, dakle da služi ubrzanju prenosa informacija i efektivnom ostvarivanju kontakta, a doprinosi i makar prividnom obogaćivanju komunikacije, da se u izvesnom smislu oseti živost ostvarenog kontakta sa drugim osobama. Ali

¹⁵ Ukoliko bi se služili Poterovom terminologijom, mogli bi reći da je program za automatsko prepoznavanje grešaka iz naše glave potpuno prešao u kompjuter i ostale „pametne mašine“. To samo pokazuje šta se desilo s našom pameću.

dodavanje ekspresivnih znakova je nešto drugo od *ostvarivanja* ekspresivnih potencijala što leže u sposobnosti komuniciranja. Uporedo s time, jedno je *izraziti nešto* kroz neki medij, a nešto sasvim drugo *izraziti sebe* u nekom mediju. Drugim rečima, izraz može biti puki dodatak komunikaciji, ali isto tako i obeležje nečije individualnosti.

U kontekstu istorije medija može da se dijagnostikuje izvesno zanemari-vanje ekspresivnih potencijala ljudske komunikacije. To se vrlo dobro može ilustrovati na primeru tehnike *pisanja rukom*. Nekada je kao autentičan izraz nečijeg individualnog karaktera uziman rukopis te osobe. Različitost između individua može se možda najočitije ustanoviti poređenjem tekstova što su ih ove napisale svojom rukom. U okviru školskog obrazovanja se – makar na njegovom početku – velika pažnja poklanja rukopisu, pre svega određenim kvalitetima istog, kao što su čitkost i razgovetnost. Postoji i nešto kao estetski ideal *lepog* rukopisa, ali je ipak primarni cilj da učenici pišu tako da se slova jasno razaznaju i da svako može da pročita njihov rukopis. Koliko je ranije rukopis bio stavljen u kontekst prepoznavanja karakternih crta jednog čoveka pokazuje *grafologija* kao zasebna disciplina. Ona se smatrala naukom koja nam daje mogućnost razumevanja nečijeg karaktera i crta ličnosti na osnovu analize njegovog ili njenog rukopisa. Makar u tom deskriptivnom smislu ona bi se mogla smatrati naukom, ali ukoliko se smatra da se na osnovu analize rukopisa mogu davati iskazi o tome šta tu osobu iščekuje u budućnosti, dakle šta je njena „sudbina” i sl., ona prekoračuje prag naučnosti i postaje u metodološkom pogledu sumnjiva. U *dijagnostičkom* smislu grafologija može da ispunjava izvesne kriterije naučnosti, ali nikako u *prognostičkom* (ukoliko neko grafologiju tretira kao neku vrstu „životnog vodiča” ona postaje nadrinauka slično astrologiji). Među filozofskim autorima koji su isticali značaj analize rukopisa prilikom rekonstrukcije nečijeg psihološkog profila posebno se ističe predstavnik nemačke filozofije života Ludvig Klages [Ludwig Klages]. Njegovi brojni spisi iz grafologije zajedno sa onim iz karakterologije i nauke o izrazu (nem. *Ausdruckswissenschaft*) čine jednu tematsku celinu u okviru njegovog obimnog opusa. Iako je u pozadini Klagesove filozofske orijentacije primetno metafizičko shvatanje duše koje njegov psihološki pristup čini pomalo anahronim u odnosu na današnje poimanje psihičkog istraživanja gde dominira funkcionalističko poimanje psihe i orijentacija ka prirodnonaučnim i matematičkim modelima saznanja, prouča-

vanje njegovih psiholoških spisa može itekako biti od koristi za jednu filozofiju medija, posebno kada se bavi posledicama krize pismenosti u našem dobu.

Klagesovu grafologiju valja sagledati u širem kontekstu njegovog kulturnog pesimizma uslovljenog dominacijom principa *duha* nad onim *duše* što se očita u razvoju zapadne civilizacije, primatu racionalizma i vladavini tehnike. Samim time, menja se profil čoveka koji se sve više racionalizuje, a sve više se smanjuje uloga emocija u njegovom životu. Posledica toga jeste i *osiromašenje* čoveka u ekspresivnom pogledu. Ukoliko se pod svakom vrstom nadarenosti smatra *moć oblikovanja* (nem. *Gestaltungskraft*), ova se takođe može poimati kao „sposobnost ... neuobičajenog pojačavanja izraza” (upor. Klages, 1921: 152). Dve negativne tendencije, što ih Klages prepoznaje kao posledicu jačanja svrsishodnosti spram udela instinkta u delanju kao i osamostaljenja principa volje, jesu „*sputavanje izražajne sposobnosti*” i „*mehanizacija izraza*” (upor. Klages, 1921: 157).

Svaka natprosečno povećana sputanost izraza osuđuje njenog nosioca na trajni trud volje i usled toga pak na onu neprekidnu svesnost što ga neprestance vraća samom sebi i upravo prilikom izvođenja potpuno lišava zaokupljajuće „ljubavi prema stvari”. (Klages, 1921: 157)

Onaj ko je sputan u svom izrazu prepoznaje se po tome što ne prihvata u potpunosti određen šablon pisanja, tako da se u njegovom rukopisu makar mogu prepoznati tragovi „karakterne čvrstine”, za razliku od „učenjačkog” tipa koji brzo prihvata određen način pisanja, ali čiji se estetizovan rukopis odlikuje bezizražajnošću; ovom poslednjem je suprotstavljen „nadareni” tip kojem nedostaje vešta istančanost, ali čiji rukopis zato odaje znake pravog karaktera.¹⁶ Tipologiji bezizražajnog, u izrazu sputanog i izražajno nadarenog „rukopisca” odgovaraju načini govorenja: bezdušna veština govorenja (povezana sa „brbljivošću”) kod prvog, suvoparni govor praćen „ukočenošću mišljenja” kod drugog i, najzad, pesnički način izražavanja „s neprevaziđenom nežnošću rasta značenja” (Klages, 1921: 183) kod trećeg tipa.

Klages je bio svestan promena što će ih nova tehnika kucanja na pisačkoj mašini imati za modernog čoveka, jer s modernim dobom na scenu stupa novi me-

¹⁶ Klages kao primer ovog poslednjeg navodi Fridriha Ničea [Friedrich Nietzsche] čiji rukopis je u više navrata analizirao.

dij kojim će biti potisnut stariji način izražavanja individualnosti.¹⁷ Verovatno bi to iz njegove kritičke vizure govorilo u prilog stalnom napredovanju tehnike koja i na taj način doprinosi uniformisanju individua, uskraćujući im jednu mogućnost samooblikovanja sopstvenog karaktera. Današnji čovek gotovo da i ne piše, pa bi se i u tom smislu moglo govoriti o njegovoj nedovoljnoj pismenosti (doslovno: u smislu zapostavljanja sposobnosti svojeručnog pisanja). Grafologija – ionako ni ranije nije prihvaćena kao naučna disciplina – u današnjem digitalnom dobu postaje u potpunosti opsoletna. Na kraju krajeva, čime bi se ona i bavila ako nedostaje glavni predmet njenog istraživanja – rukopis? Izgleda da bi trebalo revidirati i Klagesovu tipologiju: „izrazom sputani” je silom prilika evoluirao u „bezizražajnog” s obzirom da je ekspresivna tehnika pisanja rukom što ju je naučio u svojim školskim danima gotovo potpuno zakržljala, čime je otpala jedna mogućnost kultivisanja sopstvenog individualnog izraza. Od karaktera su ostali samo oni slovni, atomizovani, prisutni na tasterima novih uređaja kojima se danas besomučno služi njihov „bezlični” korisnik.¹⁸ Jedino u pomalo karikaturnoj formi današnji *media user* izražava svoje potisnute emocije – putem *emotikona* i *emodžija*, ali ovi nikako ne mogu da se smatraju autentičnim izrazom njegovog ili njenog karaktera.¹⁹ Nekad autentični izraz ljudskih emocija tako je postao puki šablon u jednom – u svakom pogledu – „beskarakternom” svetu.²⁰

¹⁷ Tako u poslednjoj fusnoti navedenog dela on govori o „uticaju na stil autora” „ukoliko bi sve više prevladao običaj da se diktira na mašini za pisanje” – upor. Klages, 1921: 205, fus. 42.

¹⁸ Možda nam je jedino preostalo da se bavimo strukturom karaktera dizajnera određenog fonta, mada možda ni to nije dovoljno za ozbiljniju karakterološku analizu: „Stilizovana slova imaju veze sa dizajnerom fontova, a ne sa onim ko objavljuje tekstove u tom fontu. Može se suditi samo o povezanosti onoga ko je dizajnirao određeni font i samog fonta, ali ni tada stilizovani oblik slova nije izraz karaktera ili psihičkog stanja, već potrebe za specifičnom vrstom stilizacije, pokazatelj umetničkog talenta ili estetskog ukusa. Dakle, ne možemo govoriti o karakteru osobe koja je dizajnirala određeni slovni stil u istom smislu kao kada se procenjuje karakter osobe koja je napisala i oblikovala tekst rukom.” (Radovanović, 2023: 95 – citat s engleskog preveo D. S.)

¹⁹ Oni su pre izraz *infantilizacije* što sve više prodiere u sve pore današnjeg multimedijalnog društva: „Emodžijima prožeti i funkcijom prepoznavanja propraćeni žargon *real-time messenger*-a nesumnjivo je najniža tačka jezičkog regresu s kojim se u međuvremenu mora suočiti svako od nas. [...] Fiksne ponude jezičkih komponenata *real-time messenger*-a sprovode infantilizaciju korisnika – a pošto ih svi koriste – i čitavog društva. Postajemo sve infantilniji u izvornom, doslovnom smislu. Sveopšti gubitak jezičnosti upisuje se kroz široko rasprostranjenu i permanentnu upotrebu uređaja duboko u nesvesno korisničke zajednice. I mada nova oruđa za komunikaciju (svima jasno uočljivo) redukuju, pa čak i rastvaraju jezik, a s njim i individualnost, retko kad sveukupni razvoj situacije, od koje se podiže kosa na glavi, podstiče kritiku.” (Schmitt, 2021: 90/91)

²⁰ Postoji jedna mogućnost kako bi se ipak mogla „osigurati” ekspresivna autentičnost današnjeg taktilnog korisnika medija – tako što ovaj na ekranima uređaja koje koristi u komunikativne i druge svrhe ostavlja otiske svojih prstiju što je još uvek siguran način da se identifikuje kao određena osoba.

3. Obnavljanje pismenosti kao kulturni imperativ

Ako sažmemo prethodna razmatranja o transformaciji pismenosti u digitalnom dobu, dobijamo sledeći profil prosečnog korisnika ili korisnice medija: On (ona) se sve više oslanja na svoju taktilnu senzibilnost, teško mu (joj) pada da fokusira svoju pažnju na određeni zadatak, previđa greške prilikom pisanja, odn. kucanja, brzo i površno čita (ako uopšte čita!) i ne mari za izraz onoga što napiše (u stvari: otkuca). Dakle, on(a) je uglavnom taktilno orijentisan(a), dekoncentrisan(a), polupismen(a) (u klasičnom smislu) i bezizražajan (bezi-zražajna). S druge strane, ono što deluje negativno može da se prikaže i kao prednost u odnosu na ranije korisnike medija: današnji korisnici kompjutera, tableta, smartfona i drugih medija bolje se snalaze prilikom pregleda mnoštva informacija, pošto imaju izvežbanije motoričke sposobnosti, mogu u isto vreme da rade više poslova, brže procesuiraju i dele informacije sa drugima i nisu opterećeni stilizacijom sadržaja što ih razmenjuju u digitalnom prostoru. Što bi se reklo na engleskom: *What were once vices are now habits*. Ali šta od toga odgovara idealu medijski pismene osobe? Spretnost, *multitasking*, brzina, uniformisanost izraza omogućuju efektivnije baratanje medijima od temeljitosti, fokusiranosti, preterane samokontrole i stilizacije izraza. Ali ukoliko se koncept medijske pismenosti ne poima isključivo tehnički, nego evaluativno – pošto onda uključuje sposobnost kritičkog promišljanja –, jasno je da će veća važnost morati da se dodeli „starim vrlinama” pismenosti. Da su one zapostavljene, posledica je – kako je to gore pokazano – svojevrzne krize u koju je upravo upala elementarna kompetencija pismenosti (u smislu poznavanja maternjeg jezika, njegove gramatike i pravopisa). Ne može se nikakva nova medijska pismenost ustaliti kao ključna kulturna kompetencija, ukoliko se zanemari elementarni nivo pismenosti u smislu poznavanja jezika i umeća pisanja. Bez ostvarenosti tog nivoa pismenosti postoji opasnost da se kultura raspadne – ili da imamo posla s nekim novim, digitalno izvežbanim varvarstvom.

Otuda bi glavni zadatak današnjeg obrazovanja trebalo da bude očuvanje bazične pismenosti. Shodno aspektima ovde *in nuce* prikazane krize pismenosti potrebno je učiniti sledeće: (a) jačati interakciju između čula vida i čula dodira, (b) selektovati zadatke po smislenosti (umeti razdvojiti važnije zadatke od manje važnih), (c) izvežbati pažnju tako da se detalji i greške ne previde uz uvažavanje neophodnih znanja i pravila koja određuju šta je valjano, a šta nije, (d) težiti autentičnosti izraza u komunikaciji sa drugima. To nisu naprosto samo opšti

aspekti obrazovanja nego i *samooblikovanja*, deo jednog složenog procesa kojem bi mogli dati naziv *'rad na sebi'*. Koncept medijske pismenosti bi stoga trebalo da ima i etičke implikacije: biti medijski pismen znači preuzeti odgovornost za ono što se kaže (piše ili kuca) i truditi se da to što se kaže bude adekvatno²¹ izraženo. Time se ne želi ignorisati značaj medija poput smartfona ili interneta jer potrebno je umeće baratanja raznim aplikacijama i programima, kako bi se korisnici snašli u obilju informacija i dezinformacija kojima su svakodnevno izloženi i kako bi bili u stanju da selektuju bitne informacije od manje važnih i u razmeni podataka sa drugim osobama održali onaj nivo komunikacije na kojem su ispoštovani maločas navedeni „zahtevi važenja” imanentnih neideologizovanoj komunikaciji. Ali nijedan od tih medija nije lišen pisma, u svakom od njih se koriste reči i rečenice, sa svakim od njih je povezan određen diskurs, a time je svaki od korisnika na terenu elementarne pismenosti, što znači da njegovo čitanje i pisanje mora da bude u skladu sa određenim standardima čije poznavanje je pretpostavka valjanog razumevanja onoga što se razmenjuje u medijski posredovanoj komunikaciji. Od načina da li i kako se pridržava tih standarda zavisiće i „kvalitet” njegove (njene) komunikacije. Ovim se ne zagovara neki „legocentrizam”²² ili „skribocentrizam”²³ – naprosto, reč je o tome da je minimalni nivo obrazovanosti dostignut ako se barem vlada veštinama čitanja i pisanja. Sve iznad toga je onda suvisla nadgradnja, (dodatna) „medijska pismenost”.

Na kraju treba da se zapitamo: šta je sa kritičkim mišljenjem? Već je napomenuto da ono treba da bude sastavni deo medijske pismenosti. Podrazumeva se da korisnik nekog medija ume da sagleda uticaj društva na upotrebu tog medija, ali i – *vice versa* – kako taj medij može da utiče na druge, svestan da obostrani uticaj može imati pozitivni, ali isto tako i negativni predznak. U idealnom slučaju medijski pismena osoba može da prepozna ideološku zloupotrebu medija i odbrani se od te ideologije – barem u teoriji to tako izgleda. Makar na teoretskom planu pokušava se osigurati kritički pristup, kako govor o medijskoj pismenosti ne bi dospao u blizinu retorike neoliberalnog modela obrazovanja po kojem je poznavanje medija jedna od ključnih „kompetencija”

²¹ Recimo u duhu Habermasove [Jürgen Habermas] *teorije komunikativnog delanja*: da se ispoštuju „pretenzije na važenje”: *istinitost, (normativna) ispravnost, primerenost i razumljivost*. (Vidi Habermas, 2017: 60)

²² U smislu primata *čitanja* u odnosu na druge aktivnosti.

²³ U smislu primata *pisanja* spram drugih suvislih delatnosti.

obrazovanog čoveka danas.²⁴ Ali sve je više kritičkih glasova koji ukazuju na problematični status tako propagiranog obrazovanja i razotkrivaju ovo kao *poluobrazovanje* (Adorno) ili čak *neobrazovanje* (Lisman [Liessman]).²⁵ Govor o „medijskoj pismenosti” počiva dobrim delom na *instrumentalnom* shvatanju znanja. No znanje *kako* nešto treba upotrebiti da bi valjano funkcionisalo mora da bude upotpunjeno znanjem *čemu* ono treba da služi, onda i *razumevanjem* njegovog *smisla* i *svrhe*. Ali upravo taj aspekt – zapostavljanje razumevanja pokazuje se upravo kao glavno obeležje današnje poluobrazovanosti – ili čak neobrazovanosti:

Danas neobrazovanje ... niukoliko nije intelektualni deficit, nedostatak informisanosti ili kvar kognitivne kompetencije – mada će i dalje svega toga biti – već predstavlja odricanje od volje da se uopšte razume. Gde god se danas govori o znanju, ne radi se o razumevanju nego o nečemu drugom. Ideja razumevanja, nekada osnova delatnosti duhovnih nauka, u najboljem slučaju prezimljuje se u politički korektnoj frazi o razumevanju drugog kao izrazu iznuđene tolerancije. Inače je reč o razvoju tehnologija koje olakšavaju gospodarenje prirodom i ljudima, ili o proizvodnji identifikacionih brojeva koji imaju sve manje veze sa stvari kojom se navodno bave. (Lisman, 2020: 149)

Umesto forsiranja instrumentalnog znanja (kako se snači u svetu medija) trebalo bi stoga postaviti pitanje svrsishodnosti takvih tehničkih znanja, da li ona mogu da se opravdaju ako je njima ugrožena neka elementarnija sposobnost, kao što je npr. ona (jezičke) pismenosti. A mi se nalazimo možda i na prekretnici istorije obrazovanja – da li će buduće generacije učenika i učenica, studenata i studentkinja, prosvetnih radnika i radnica biti eksponenti nekog novog „instrumentalnog uma” ili će da odbrane jednu od najvećih tekovina ljudske civilizacije – umeće pisanja i čitanja bez kojeg jednostavno nema kulture. Možda ovo zvuči suviše dramatično, ali medijski pismen čovek koji ne ume da čita i piše ili to radi vrlo loše mogao bi postati karikatura samoga sebe,

²⁴ Time se, istorijski gledano, pokušava održati priključak na dostignuća kritičkog mišljenja u tradiciji Frankfurtske škole.

²⁵ Upor. takav kritički stav prema obrazovanju u kapitalističkom i neoliberalnom društvu: Humbolt, Adorno, Lisman, 2020: 71–118 (Teodor V. Adorno, „Teorija poluobrazovanja”, 119–150 (Konrad Paul Lisman, „Obrazovanje, poluobrazovanje, neobrazovanje”). Lismanova kritička studija može biti od koristi za istraživače na našim prostorima iako je ona svojevrstan odgovor na učenjačku frazu o „društvu znanja” koja dominira u zapadnim društvima – vidi Liessmann 2021.

dokaz kako je civilizacija ponovo regredirala u neko novo varvarstvo.²⁶ Obnova ili barem jačanje pismenosti trebalo bi da bude ne samo prvi zadatak opšteg obrazovanja nego i zahtev kojem bi svaki pojedinac u našem društvu trebalo da pokloni punu pažnju. Stoga naš zaključak glasi: *jezička pismenost je medijska pismenost par excellence!*

Literatura

- Benjanin, V. (2011). „Umetničko delo u razdoblju njegove tehničke reproduktivnosti”, u: Benjamin, V. *Izabrana dela* 1. Jednosmerna ulica. Berlinsko detinjstvo. O fotografiji i umetnosti. Beograd: Službeni glasnik, 246–285.
- Flusser, V. (2018). *Ins Universum der technischen Bilder*. Siebte, durchges. Auflage. Berlin: European Photography.
- Goleman, D. (2016). *Fokusiranost*: neprimetni pokretač izuzetnosti. Beograd: Geopoetika izdavaštvo.
- Habermas, J. (2017). *Teorija komunikativnog delovanja* I: racionalnost delovanja i društveno racionalizovanje. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Humbolt, V. f., Adorno, T. V., Lisan, K. P. (2020). *Od obrazovanja do neobrazovanja*: tri teorije. Novi Sad, Beograd: Akademska knjiga, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Kecman, V. (2023). *Medijska pismenost i kritičko mišljenje*. Beograd: Clio.
- Klages, L. (1921). *Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft*. Grundlegung der Wissenschaft vom Ausdruck. Mit 41 Figuren. Zweite, wesentlich erweiterte Auflage. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann.
- Liessmann, K. P. (2021). *Theorie der Unbildung*. Die Irrtümer der Wissensgesellschaft. 13. Auflage. München: Piper.
- Makluan, M. (1971). *Poznavanje opštila – čovekovih produžetaka*. Beograd: Prosveta.
- Mate, G. (2021). *Rasuti umovi*: poreklo i lečenje poremećaja pažnje. Beograd: Kontrast.
- Mekluan, M. (2012). *Elektronski mediji i kraj kulture pismenosti*. Loznica: Karpis.

²⁶ Kristof Türcke [Christoph Türcke], jedan od najžešćih kritičara današnjeg obrazovnog sistema u Nemačkoj, polemički govori o novoj *plemenskoj* svesti korisnika društvenih mreža – ovi ulaze u sastav jedne nove plemenske zajednice, „digitalne horde”. Upor. Türcke, 2019.

- Pörksen, U. (1988). *Plastikwörter*. Die Sprache einer internationalen Diktatur. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Poter, Dž. V. (2011). *Medijska pismenost*. Beograd: Clio.
- Radovanović, B. (2023). "Is Klages' Graphology Still Topical?", in: *Synthesis philosophica* 75. Vol. 38. No. 1. Zagreb: Croatian Philosophical Society, 85–97.
- Schmitt, P. (2021). *Postdigital*. Medienkritik im 21. Jahrhundert. Hamburg: Felix Meiner.
- Thoman, E., Jolls, T. (2003). *Literacy for the 21st Century: An Overview and Orientation Guide to Media Literacy Education*, Malibu, CA: Center for Media Literacy (CML).
- Türcke, Ch. (2019). *Digitale Gefolgschaft*. Auf dem Weg in eine neue Stammesgesellschaft. München: C. H. Beck.
- van der Horst, J. (2016). *Propast standardnoga jezika*. Mijena u jezičnoj kulturi Zapadne Europe. Zagreb: Srednja Europa.
- Кремер, З. (2020). „Пренос и/или преношење: о 'поштанском' или 'еротском' принципу комуникације”, у: *Нова мисао* 40, 35–38.
- Рељић, С. (2018). *Буквар медијске писмености*. Како проживети живот у доба „екраноида”. Нови Сад, Београд: Академска књига, Учитељски факултет.

Damir Smiljanić

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

PRESERVING LITERACY INSTEAD OF STRENGTHENING MEDIA LITERACY?

Abstract: *In today's philosophical and scientific discourse on media, the concept of media literacy is increasingly mentioned. That term implies the art of effective use of new electronic media, which should also include a critical attitude towards them. 'Media literacy' thus becomes the fight slogan of a new critical thinking in the humanities. However, a closer examination of that term shows that it has its weaknesses: either it is tautologically conceived or the domain of its meaning is extended too much. The author starts from the position that the phenomenon of literacy is already elementary enough to be the subject of research in media philosophy and media science, because (extended) media literacy is also based on it. The starting point of a truly critical reflection on the media in today's conditions should be the consideration of the reasons for the crisis of elementary (language) literacy. In support of his thesis, the author considers four aspects of that crisis – primacy of tactility, lack of attention, declining level of language culture and undifferentiated expression – and formulates the preservation of literacy in the sense of knowledge of language and the art of individual expression as a future task of philosophy and humanities.*

Keywords: *media literacy, literacy crisis, tactility, attention, language culture, expression*